

Магдалена Крайчева

СТАТУСЪТ НА ЖЕНАТА В СЪВРЕМЕННИЯ ЮДАИЗЪМ

Abstract: Magdalena Kraycheva, *Status of Woman in Contemporary Judaism*.

Women in contemporary Judaism are experiencing changes previously unimaginable. Over the centuries, Jewish women have gone through periods of both advancement and oppression. At times, their worth has been recognized and elevated, while at other times, their value has been undermined and diminished. The task of this article is to provide an overview of the changes in the status of women in contemporary Judaism over the last century, particularly in comparison to traditional roles, with a focus on the influence of the feminist movement within Judaism.

Keywords: *Women Studies, Judaism, Feminist Movement, Jewish-Christian Dialogue, Religious Studies*

За състоянието на дадено общество или общност, та било и религиозна, обичайно се съди по отношението към по-слабите. Жената в съвременния юдаизъм преживява промени, които преди са били немислими за нея. През вековете юдейката е минавала през периоди на възход и издигане на личното ѝ достойнство, но и през периоди на потискане на това достойнство, до потъпкване на нейната ценност като жена, дори до, както пише Иван Панчовски, „робско обезправяване“¹. Задачата на тази статия се свежда до схематично представяне на настъпилите през последното столетие изменения на статуса на жената в съвременния юдаизъм (в сравнение с традиционния), главно под влиянието на феминисткото движение в юдаизма.

1. Статусът на жената в традиционния равински юдаизъм

Равинският юдаизъм² е господстващ в еврейския живот до края

¹ Панчовски, И. „Жената в юдейството“, ЦВ, бр. 7, 1976, с. 2.

² Равинският юдаизъм е светоглед и начин на живот, прилаган към еврейската

на XVIII в. Систематизиран във Вавилонския Талмуд и с растящите си законови и етически равински предписания, той постановява строги разграничения между мъжките и женските роли. Мъжете трябвало да действат в обществените сфери на синагогата, училищата и управлението на общността, а жените са били заети с домашните грижи по отглеждането и възпитанието на децата, което позволявало на техните съпрузи и синове да изпълняват обществените си задължения¹.

а) *Жените и Тора*. Сърцето на юдаизма е Тора, Законът, а отличаващият се статус на мъжете и жените е отразен точно тук, и то по доста категоричен начин². През времето след разрушаването на Храма (70 г. сл. Хр.) без съмнение централният елемент в еврейския живот става изучаването на Тора, Закона, устен и писмен. Но дори в предшестващите векове изучаването на Закона стои поне на второ място след богослужението в Храма. През формиращите векове на юдаизма, непосредствено преди и след началото на новата ера, жените не изучават Тора. Това е така не защото има точна забранителна заповед, а защото съществуват определени изказвания и твърдения, които са били близо до такава заповед и почти са играели такава роля³. Заповедите за изучаването на Тора се прилагат само към мъжете. Жените са били освободени от четенето на Тора, доколкото то е в основата си част от заповедите за изучаването на Закона.

Повечето *авторитети на Закона* (халаха) според Талмуда са склонни да подреждат нещата по следния начин: по причина на това, че четенето на Тора е времево ограничена заповед, водеща началото

нация от равините. Може да бъде наречен Талмудически, а също класически или нормативен. Той набляга на Тората и може да бъде дефиниран чрез три елемента: свята вяра, свят човек, свят начин на живот... (Eliade, M. *The Encyclopedia of Religion*, vol. 12, NY, 1993, p. 186).

¹ Baskin, J. R. "The changing role of the woman," in: *Modern Judaism: An Oxford Guide*, ed. N. de Lange, M. Freud-Kandel, New York: OUP Oxford, 2005, p. 389.

² Swidler, L. *Women in Judaism: the Status of Women in Formative Judaism*, Metuchen, N.J.: The Scarecrow Press, Inc., 1976, p. 83.

³ Swidler, L. *Op. cit.*, p. 93. Например през I в. равин Елиезер, който твърдял за себе си, че се е учил само от това, което са му предавали неговите учители, е казал: „Ако някой мъж учи своята дъщеря на Тора, това е същото като че той я учи на разврат“ (Цит. по Swidler, L. *Ibid.*).

си от Ездра и свързана с изучаването на Тора (и като такава е прерогатив на мъжете), то жените са освободени също от задължението да слушат четенето на Тора. Разбираемо е, че тогава те не са задължени и да четат Тора на глас, и със сигурност биха били изключени от четенето на Тора от името на конгрегацията. Оттук следва логичното заключение относно образованието на жени при древния юдаизъм: ако жените не са изучавали Тора, може да се заключи, че те естествено не са получавали формално образование, тъй като тогава то било ограничено предимно до изучаването на Тора¹.

б) *Жените и mitzvoť*². Животът на всеки традиционен евреин, мъж или жена, е ръководен, дори диктуван от *митцвот*, заповедите, които обхващат почти всички възможни сфери на човешката дейност. Чрез забрани и предписания те оформят до най-малкия детайл частния и публичен живот на евреина, като има заповеди, общи за мъжете и жените, такива, които се отнасят или само до мъжете, или само до жените, а също така някои от заповедите са времево ограничени, а други – не³. (Обичайно положителните и времево ограничени заповеди са предназначени за мъжете.) Някои от заповедите, за разлика от други, се отнасят до биологическите характеристики: например свещенството в юдаизма е било изключително предназначено за мъже, което е по-скоро резултат на предразположение към мъжкия пол, отколкото по биологични причини, тъй като в някои древни религии жените са били свещеници⁴. Анализът на главните заповеди, от които жените са освободени, като молитвата, четенето и изучаването на Тора, показва, че общата нишка, която ги свързва, е, че те са задължения извън семейната роля на жената. Те са основни задължения на публичния религиозен живот, който е фокусиран върху мъжете⁵.

в) *Жените и молитвата*. Молитвата е централна част от живота на всеки религиозен юдей и изискването за молитва е както към мъжете, така и към жените. Що се отнася до публичността на мо-

¹ Swidler, L. *Op. cit.*, p. 114.

² Евр. „Заповедите“.

³ Biale, R. *Women and Jewish Law*, New York: Schocken books Inc., 1995, p. 10.

⁴ Biale, R. *Op. cit.*, p. 11.

⁵ Biale, R. *Op. cit.*, p. 17.

литвата обаче, възникват големи разлики. В традиционния юдаизъм жените се молят предимно частно и сами, а мъжете – в определено време и преобладаващо публично. Публичната молитва изисква кворум, *minyan*, от десет възрастни членове мъже, като тя обикновено се извършва в синагогата, въпреки че законът не го регламентира непременно. В по-ранните халахически източници няма информация под формата на постановления относно въпроса дали жени могат да участват в *minyan* или не, това е по-скоро съвременен проблем, който се поставя в литературата. По тази тема има доста спорове, които се поставят от феминисткото движение в юдаизма.

г) *Брак и развод; сексуалност в брака и извън него*. Интересен е фактът, че всички библейски споменавания за брака се характеризират с отсъствие на изрични закони по въпроса как да се встъпи в брак. Информация за това получаваме най-вече от лични истории: например за брака на Исаак с Ревека, на Яков с Лия и Рахил¹. От друга страна, повечето споменавания за брака в Библията имат две общи черти помежду си, а именно – използването на термина „да взема“ (*la-kahat*) за обозначаване на брака и автоматичната асоциация на брака (вземането) и сексуалните отношения. Вторият елемент става проблематичен при навлизането в талмудическите дискусии². Още в първия параграф на трактата *Kiddushin* (който е централният текст от Халаха върху брака) се съдържат накратко основните закони на брака, заедно с усложненията и проблемите, които възникват от тях³.

Според Талмуда жената се взема за съпруга или чрез пари, или чрез документ, или чрез сексуална връзка, а възстановява свободата си чрез писмо за развод или при смъртта на съпруга. В древните дни разводът е бил частен, едностранен и произволен акт от страна на съпруга и е ставал чрез изгонването на съпругата от дома му. На по-късен етап от съпруга се изисква да предостави разводен документ на съпругата си при нейното изгонване. Цялата церемония по даването на писмена заповед за развод на съпругата е правена част-

¹ Относно „Бракът у юдеите според предписанията на Стария Завет“ вж. у Николчев, Д. *Брак, развод и последващ брак в Православната църква – канонично изследване*, София, 2006, 30-37.

² Biale, R. *Op. cit.*, p. 45.

³ Biale, R. *Op. cit.*, p. 46.

но, пред двама свидетели, чак до ранния равински период. Разводът с „лоша съпруга“ е бил смятан за задължителен, но разводът с „лош съпруг“ не бил възможен¹.

Законите в традиционния юдаизъм, които регулират сексуалността, са предимно адресирани към мъжете. На тях е заповядано да се женят, да създават потомство и да изпълняват редовно съпружеските си задължения². Дисбалансът в сексуалните задължения между мъжете и жените се дължи на различния поглед към мъжката и женската сексуалност в равинските източници. Мъжката сексуалност е описвана от равините като най-голямата заплаха за семейната и социалната структура. Тя е активна и егоцентрична и трябва да бъде обуздана чрез контрола на брака, задълженията по създаването на потомство, отговорността към жената и силно табу върху мъжката хомосексуалност и сексуалното самозадоволяване. На женската сексуалност се гледа различно: жените са определяни като сексуално интровертни и пасивни, което контрастира с мъжкия сексуален инстинкт³.

Еврейският закон приема за нормална единствено сексуалността в брака, а всички останали сексуални връзки са отклонения. Кръвосмешението и изневяратата се приемат за грях. Други, като сексът между неженени и лесбийството, са ограничени чрез забрани, но не се считат за сексуален грях. Левит 18 глава дава най-подробен списък на сексуални забрани, които са представени като зли обичаи на египтяните и ханаанците, а израилтяните са предупредени да се пазят от обичаите на съседните езически народи⁴.

д) *Жени равини*. Традиционният равински юдаизъм не познава служението на жени като равини. Едва през 1935 г. се появява прецедент в юдаизма, когато либералният равин Макс Динеман ръкополага за равин Регина Йонас в Германия. Малко по-късно този пример е

¹ Biale, R. *Op. cit.*, p. 46.

² Biale, R. *Op. cit.*, 121-122.

³ Biale, R. *Op. cit.*, p. 122.

⁴ Biale, R. *Op. cit.*, p. 175. Интересен е примерът с кръвосмешението: забраните покриват почти всички връзки назад до четвърто поколение. Единствено изключение са връзките с племеннички, като в повечето страни такива взаимоотношения са забранени (включително в Израел), но не са забранени от Халаха (Biale, R. *Op. cit.*, p. 179).

последван от други ръкополагания на жени равини в юдаизма. Днес жени равини се ръкополагат включително в ортодоксалното направление на юдаизма, като изключение правят само ултраортодоксалните юдеи.

2. Основни насоки на влияние на феминисткото движение в съвременния юдаизъм

През април 1974 г. еврейската феминистка организация излиза със следното изявление: „Ние сме посветени на разгръщане на нашия пълен човешки потенциал и на оцеляването и покачването стойността на еврейския живот. Ние не търсим нищо друго освен пълно, пряко и равно участие на жените на всички нива в еврейския живот – обществено, религиозно, образователно и политическо. Ние ще бъдем една сила за една такава градивна промяна в еврейската общност“¹.

Феминизмът се развива като движение в юдаизма през 70-те години на XX в. в САЩ, когато жените започват да искат равенство в синагогата: от участието в *minyap* до възможността за равинско служение. Според някои феминизмът намира добра почва в еврейските среди точно поради положителното като цяло отношение към жената в юдейството². Основните области, към които се насочват еврейките феминистки, са: в синагогата и участието в молитвата; в халахическото образование; в религиозните съдилища; в области от общественото водачество³. По-конкретно тук се преследват: цялостно участие в религиозния живот, включително като равини и кантори, задължение за изпълнение на всички заповеди (*mitzvot*), разпознаване на жените като свидетели пред юдейския закон и правото им да инициират развод⁴. В резултат феминистките постигат забележителни успехи, немислими допреди столетие. Най-яркият пример за това е служението на жени равини, което е допуснато вече освен в

¹ Цит. по Ackelsberg, M. "Introduction", in *The Jewish Woman: New Perspectives*, ed. E. Koltun, New York: Schocken books Inc., 1976, p. xiii.

² Срв. Майер, М. *Еврейските символи*, София, 2004, с. 64.

³ Greenberg, B. "Judaism and Feminism", in: *The Jewish Woman: New Perspectives*, ed. E. Koltun, New York, 1976, p. 181.

⁴ Hyman, P. "The Other Half: Women in the Jewish Tradition", in *The Jewish Woman: New Perspectives*, ed. E. Koltun, New York, 1976, p. 105.

реформисткото, консервативното и реконструкционисткото течение в юдаизма, и в ортодоксалното.

3. Промени в статуса на юдейката – от традиция към съвременност: акценти

а) *Жените и Тора.* Тъй като седмичното четене на Тора е положителна и времево ограничена заповед, изглежда, че жените не са задължени да участват в него. Тук равините отнасят случая за слушането на Тора до два момента от историята на Израил. Единият пасаж се намира във Втор. 31:9-12, където Моисей заповядва на свещениците и старейшините на Израил да се събират всяка седма година и да четат Тората – мъжете, жените, децата и чужденците, за да слушат. Авторитетите, които разглеждат въпроса през призмата на този пасаж, смятат, че жените са задължени да слушат седмичното четене на Тора всяка събота. Други обаче отнасят случая до историята на Ездра, когато през VI в. пр. Хр. се построява наново разрушеният Храм и тогава Ездра определя публични четения на Тора всеки понеделник, четвъртък и събота. Но тъй като заповедта на Ездра не включва непременно жени, така тези авторитети тълкуват, че жените не са задължени да слушат Тора всяка събота. Други пък, разглеждайки заповедта за четенето на Тора като част от заповедта за изучаването ѝ, която е единствено отправена към мъжете, смятат, че поради тази причина жените са свободни от нея. Повечето авторитети по Талмуда са склонни да разсъждават по този начин. Така те изключват жените дори от слушането на Тора. Изучаването на Тора се възприема може би като най-високата форма на богослужение. Жените са освободени от задължението да изучават Тора, независимо от факта, че това е една положителна заповед, която не е ограничена във времето. Посоченото не означава, че от тях не се изисква да знаят закона: по-скоро от жените не се изисква да се включват в изучаването на Тора, независимо дали под формата на богослужение, или като професионално занимание¹. Нещо повече, при отглеждането на син задължение на бащата, а не на майката е да научи сина си на Тора, както и на занаят².

¹ Нуман, Р. *Op. cit.*, p. 29.

² Нуман, Р. *Op. cit.*, p. 30.

В същото време обаче, *aliyot*¹ за жени в повечето случаи са приети от реформисткото движение в Северна Америка, макар и неприети в ортодоксалните синагоги; сред консервативното движение дебатът продължава. Нещо повече – една от най-големите промени, които се осъществяват под влияние на феминисткото движение от т.нар. Втора вълна (късните 1960-те), освен всичко друго, е и призив към Тора за жените, както и позволение жени да водят синагогалните богослужения и да бъдат кантори (чрез поредица от решения от страна на реформисткото, реконструкционисткото и консервативното движение в юдаизма)².

б) *Жените и mitzvot*. Призивът към жените да приемат „игото на закона“ е центриран върху следните *mitzvot*: молитвата, *aliyah la-Torah* и изучаването на Тора. На тези задължения се гледа като на ключовете към онези области от еврейския живот, от които жените са били изключени: публичното богослужение – чрез четенето на Тора и участието в *minyuan*, и халахическото изучаване, което по формален (равинското ръкоположение) или неформален начин би могло да позволи на жените да навлязат в процеса на формулиране на Халаха.

Въпросът тук е могат ли жените, които са освободени от изпълнението на определените *mitzvot*, сами да вземат върху себе си задължението за изпълнението на тези *mitzvot*? Отговорът, даван от повечето авторитети днес, е положителен, въпреки че все пак съществува опозиция. С други думи, „освобождаване“ не означава „изключване“. Независимо от утвърдителния отговор, различните авторитети оценяват извършването на *mitzvot* от страна на жените в повечето случаи не с такава тежест, каквато се придава на изпълнението на същите *mitzvot* от мъжете, понеже директната заповед е отправена именно към тях, а не към жените.

Поемането на задължения от страна на жените за изпълнението на определените *mitzvot* води, от една страна, до възможна радикална промяна в религиозния статус на жените, а от друга, ако жените

¹ От *Aliyah-la Torah*: церемониални действия, свързани с Тора, при които освен, че се чете от Тора, се изричат специални благословения (Biale, R. *Op. cit.*, p. 25).

² https://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/judaica/ejud_0002_0006_0_06385.html (12.04.2015)

масово започнат да поемат задължения по всекидневната молитва, четенето или изучаването на Тора, то те биха създали вероятно много различен профил на еврейското богослужение и изучаване и така ще имат реално влияние върху промяна на самия закон Халаха¹. Всъщност това започва да се случва, тъй като немалък процент от учещите в еврейските училища и семинарии, където се чете и изучава Тора, са жени. С това обучение е свързана и възможността за придобиване на равински сертификат *semikha*, който позволява на жените да служат като равини в някоя от конгрегациите.

в) *Жените и молитвата*. Сложен е въпросът за оценката на женските молитвени групи, основани през последните няколко десетилетия. Тези групи всъщност посрещат нуждите на една определена – групата на сериозно образованите в еврейските източници. Те започват да искат колкото е възможно по-пълно участие в обществената молитва. Но заради своето посвещение към халахическите ограничения не желаят да се молят в синагогата, където мъже и жени участват взаимно във всички дейности, включително *aliyot*. Изправени пред този конфликт, някои от тях сформират публични молитвени групи, в които жените се срещат, за да се молят заедно, но само с онези молитви, които по принцип се изговарят само индивидуално².

Опозицията срещу такива групи е съсредоточена в три важни момента: първо, спорен е фактът, че от жените въобще се изисква да слушат публичното четене на Тора и участието в *minyan*; второ, въпреки че мотивацията на тези жени е да се съобразят с халахическата система, организаторите на тези молитвени групи са постоянно атакувани; трето, тези женски молитвени групи използват сефер Тора за публично четене. Това със сигурност е едно радикално отклонение от традицията, където на жените в много случаи дори не се разрешава да се докосват до свитъците на Тора³. Освен това с Втората вълна на феминизма от 60-те години на XX в. насам жените в посочените по-горе течения на юдаизма биват допускани в *minyan*, молитвения

¹ Biale, R. *Op. cit.*, 41-43.

² Wolowelsky, Joel B. *Women, Jewish Law and Modernity: New Opportunities in a Post-feminist Age*, USA: KTAV Publishing House, Inc., 1997, p. 98.

³ Wolowelsky, Joel B. *Op. cit.*, 99-100.

кворум, по принцип предназначен за мъжете¹.

г) *Брак и развод; сексуалност в брака и извън него*. Системата на многоженството преобладава в Халаха: един мъж може да има няколко съпруги, докато една жена може да има само един съпруг². В съвременността този закон е малко приложим, не са познати случаи на равини с повече от една жена. Относно причините да се иска развод, авторитетите в юдаизма се делят на две. Според школата на Шамай единственото законно основание за развод било неверността на жената. Според Хилел причина може да бъде всичко, което би могло да засегне съпруга по някакъв начин, включително прегорената храна. В повечето спорове равинският закон следва Хилел³. Борбата за равнопоставяне в тази област е значима и се заключава в стремеж към придобиване на правото и на жените да инициират развод.

„Няма съмнение, че феминизмът като движение е включил теми, противоположни на халахическите ценности, такива като аборт при нужда, подкрепа на лесбийството, посвещение към едно унисекс общество с липсващи полово-специфични роли, и т.н.“⁴. Всичко това подкопава халахическите устои и ценностна система. През последните десетилетия е особено популярна джендър идеологията, и то главно в университетските среди, в основата на която стои стремежът не просто към уеднаквяване на мъжката и женската роля, но към подкопаване на биологичния пол за сметка на един измислен социален пол, при който човек може да самоопределя половата си идентичност⁵. Съвременният юдаизъм не е подминат от влиянието на тази идеология в своите среди.

д) *Жени равини*⁶. През 1983 г. Еврейската богословска семинария

¹ https://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/judaica/ejud_0002_0006_0_06385.html (12.04.2015)

² Biale, R. *Op. cit.*, p. 49.

³ Greenberg, B. *On Women and Judaism: A View from Tradition*, Philadelphia, 1983, p. 127.

⁴ Wolowelsky, J. *Op. cit. Preface*.

⁵ Повече по темата у Куби, Г. „От феминизъм към джендър идеология“, *Християнство и култура*, бр. 3, 2015, 33-36.

⁶ Първата жена, получила ръкоположение за равин, била Регина Йонас (1902-1944) в Германия. Променящите се обществени нагласи и социални реалности подбуждат лидерството на реформистското движение да разреши ръкополагането през 1972 г.

решава да допусне жени до назначение като равини. Това предизвиква яростни атаки не само от страна на ортодоксалните евреи, но и от страна на традиционалистите в консервативното течение, и в частност – в средите на преподаващите Талмуда в самата семинария. Това решение „било неизбежно, откакто реформистите започнали да назначават жени равини още в началото на 1970-те“¹. Десетилетия след назначението на Сали Пресанд (втората жена-равин) от Колежа на Еврейския съюз през 1972 г., „жените в школата на реформистките равини станали над една трета от учащите се“². Реконструкционисткият равински колеж във Филадельфия постъпил по подобен начин, изпреварвайки консерваторите в своето решение.

На фона на всичко дотук се очертават поне два важни извода: 1. Макар далеч не всички жени юдейки да са пряка част от промените в съвременния юдаизъм от епохата на Просвещението насам, те със сигурност са повлияни от съвременните условия и начин на живот, които позволяват на жената да „излезе от дома“ и да се впусне в преследване на професионален живот и кариера. Феминисткото движение в юдаизма, основавайки се върху новите обстоятелства, се застъпва за промени в самия закон Халаха в полза на едно егалитарно виждане за света. Това води до промени в съвременния юдаизъм, които се мислят като промени в полза на жените. В религиозен план те включват възможността жените да изучават Тора, да участват в молитвата, дори да служат като равини. Това означава, че разривът между традиционния и съвременния юдаизъм не е малък, тъй като са засегнати най-важните области от еврейския живот. 2. Едновременно с „издигането“ на статуса на жената в съвременния юдаизъм се престъпва границата, свързана с разклащане на устоите на традиционното еврейско семейство. Причина за това са крайните форми на феминизъм, които подкопават ролята на биологичния пол, за сметка на „социалния“, като поставят на преден план унисекс културата.

на равин Сали Призънт от Обединения еврейски колеж. Първата жена равин в Обединеното Кралство, Жаклин Табик, е ръкоположена през 1975 г. от Колеж Лео Бек. За повече подробности виж у Heschel, S. "Gender Issues: survey", in *Modern Judaism: An Oxford Guide*, ed. N. de Lange, M. Freud-Kandel, New York, 2005, p. 379.

¹ http://woman.upelsinka.com/history/jud_2.htm (12.04.2015)

² *Ibid.*